

Gyalui Thorda Zsigmond naplója (1558–1568)

Sajtó alá rendezte Póka Ágnes

Magyar családtörténetek. Források, 6

Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, 387 l.

SZILÁGYI Emőke Rita

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos munkatárs
ORCID 0000-0001-9504-5188

Gyalui Thorda Zsigmond naplójának esete klasszikusnak nevezhető a magyarországi kora újkori szövegek kiadásainak sorában: ugyan több mint 200 éve létezik könnyen hozzáférhető kiadása, ez az edíció azonban nem tette lehetővé a szöveg megismerését, létével pedig hamis biztonságérzetet nyújtott a mindenkori olvasónak. Szerencsére volt, aki tudott erről a problémáról: Ritoókné Szalay Ágnes nem érte be Kovachich Márton György kiadásának szövegével, hanem az *ad fontes* jegyében megvizsgálta a naplónak az ELTE Egyetemi Könyvtárában található eredeti példányát, és feltűnt neki, hogy a két szöveg köszönőviszonyban sem áll egymással. Végül az ő indíttatására készült el az itt ismertetendő szövegkiadás Póka Ágnes sajtó alá rendezésében, a Történettudományi Intézetben működő Családtörténeti Lendület Kutatócsoport támogatásával.

A sajtó alá rendező szerényen elhallgatja, milyen nagy hiányt pótol: Kovachich Márton György 1798-as szövegkiadása alapján hozzávetőlegesen csupán egy tizede (!) volt eddig ismert annak a szövegnek, amelyet a mai olvasó végre teljes egészében tanulmányozhat. Kovachich ugyanis a naplót Cornides Dániel igencsak megcsonkolt szöveget tartalmazó másolata alapján adta ki. Póka szerint nem lehet eldönteni, hogy Kovachich ebből a másolatból vagy Pray György másolatából dolgozott-e, de úgy vélem, a kérdés megválaszolható. Kovachich ugyanis forrásként két kéziratot jelölt meg: a pozsonyi Szlovák Pedagógiai Könyvtár példányát és a Teleki-gyűjteményben lévő Cornides-kéziratot.¹ Csakhogy míg előbbi minden bizonnyal az eredeti példány, amelyről a másolatok készültek – a Cornides-másolatban is ez van feltüntetve mint forrás –, a másik pedig betűre megegyezik Kovachich kiadásával, így megválaszoltnak tűnik a kérdés. A Cornides-féle másolatból szisztematikusan kimaradtak a görög nyelvű részletek, a magán-

1 Ex exemplari Biblioth. Collegii Posenien. sub Litera M. N. 26. et Apographo Cornidesiano Bibliothecae Telekianae Cod. VV. pag. 103. in 4., lásd Martinus Georgius KOVACHICH, ed., *Scriptores rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni, aut proxime coevi, quos e codicibus autographis, partim etiam apographis inter se rite collatis, desumptos et collectos*, vol. 2 (Budaë: Typis regiae universitatis, 1798), 1: XXVI.

jellegű bejegyzések és az általa valószínűleg érdektelennek minősített szövegek is. Az nem világos, hogy az excerpálást Cornides maga végezte, vagy már előtte is egy csonka kézirat feküdt forrásként, mindenesetre ennél visszább egyelőre nem sikerült ezt a vonalat felfejteni. Azt azonban szeretném hangsúlyozni, hogy a jelen szövegkiadás valóban hiánypótló munka, amivel már régen adós volt a magyarországi humanizmuskutatás.

A szövegközlést és magyar nyelvű fordítását három paratextus kíséri: bevezetőként egy életrajzi vázlat és egy rövid tanulmány a naplóról, a szövegkiadás után pedig egy óriási életrajzi adattár csatlakozik a szöveghez mellékletként. Tanulságos volt a bevezető életrajzi vázlatban olvasni a korabeli családi viszonylatokról és szokásokról: arról például, hogy ezekbe a modellekbe mennyire illeszkednek bele a naplóból kiolvasható elemek. Vagy hogy a megőrzésvégülés után a gyerekeket szokás volt elküldeni rokonokhoz; a gyászév letelte után gyakran házasodtak újra a felsőbb körökbe tartozó özvegy férfiak, illetve hogy milyen gyakori volt a kora újkorban a mozaikcsalád: a szövegkiadásnak ez a kontextualizáló része nagyon jól sikerült. A betegségek és a gyógyulások, gyógyítások kapcsán is hasznos összefoglalásokat nyújtott Póka Ágnes és a nemrégiben elhunyt Magyar László András. Az életrajzi vázlat pedáns módon összefoglalja, mit tudtunk eddig Gyalui Thorda családi hátteréről, tanulmányairól, humanista kapcsolatairól és munkásságáról, pályafutásáról a Magyar Kamara kötelékében, de az igazán izgalmas részek, ti. az új ismeretek ezután következnek: a családi életéről, az egészségről és betegségről szóló alfejezetekben. A szövegkiadás méltatása előtt erről ejtek pár szót, illesztésképpen.

A napló 1558 és 1568 közti években készült, és a korszakban használatos kalendáriumbejegyzések közé tartozik, amelyet ismerünk Briccius Kokavinustól (és Bocatius Jánostól), valamint Thury Andrásról is, ahogyan azt Póka is említi a naplókról szóló alfejezetben. A felsorolásból kimaradt Oláh Miklós *Ephemerides* címen ismert naplója, amelyet pedig több okból is érdemes lett volna Gyalui Thorda naplója mellé tenni. Egyrészt, úgy tűnik, hogy a két napló szöveggyományszórási és recepciótörténete összefügg; másrészt, Oláh ugyan másik kalendáriumot használt, mint Gyalui Thorda, de módszerük hasonló, naplói évkörei (1552–1559) pedig komplementerek, így ideálisnak tűnik e két napló a komparációra. Szembetűnő különbség azonban Gyalui Thorda és a fentebb felsoroltak naplói közt, hogy szerzőnk a feljegyzései közt néha olyan intim dolgokat oszta meg, amely a korszakra nem jellemző, sőt, némely részletét még a mai olvasónak is mellbevágó élmény olvasni. A bejegyzések – a műfajból adódóan – általában röviddek, egy-egy tőmondat mindössze, és ez a *brevitas*, ha lehet, még nagyobb feszültséget ad az intim vallomásoknak.

Nyomban a napló elején, 1559 szeptemberében Gyalui Thorda arról ír, hogy felesége, Euphemia azt hitte, várandós, sőt még azt is tudni vélte, mikor és hol történt a gyermekáldás. Majd ezt a bejegyzést Gyalui Thorda később kihúzta és azt írta a helyére latinul: „Ezt azután a havivérzése megcáfolta.” Az intímabb részleteket a későbbiekben görögül jegyezte le, de érzékeny téma lévén a Cornides–Kovachich-féle szövegkiadásból ez a latin nyelvű rész is kimaradt. 1560 februárjában Gyalui Thorda arról ír görögül, hogy egy bizonyos Mártontól megtudta, hogy Euphemia viszonyt folytatott másfél évig N. B.-vel (a kéziratban: βν); Gyalui Thorda megbocsát, de közelebbről nem részletezett kemény feltételeket szab. 1561 áprilisában ismét görög bejegyzések következnek: előbb veszekednek feleségével, majd rajtakapja az asszonyt *in flagranti*. Boldogtalan házasságukat még tovább szomorította az Euphemián elhatalmasodó epilepszia, majd az asz-

szony korai halála, illetve Gyalui Thorda rendszeresen visszatérő betegségei, mindenekelőtt az, amit nehézlégzésnek nevez görögül. Szerzőnk a gyászév letelte után nyomban megházasodik, ám úgy fest, nem bírta ki az egy évet sem asszony nélkül. Az 1563. március 24-i lakonikus, görög bejegyzésben elrejtett Thaller Ilonában minden bizonnyal a szerzőnk Mihályi Rozáliáját ismerhetjük fel. Gyalui Thorda *morbus veneresus*ának tünetei az Ilonával való találkozás utáni 4–5. napon kezdődtek, s a napló tanúsága szerint, dacára az összes orvosi praktikának, nyolc héten át tartottak. Május 21-re lesz csak jól, akkor írja le először: enyhülés. Pár nappal később pedig már gyógyultnak nyilváníthatta magát: június 1-én meg is történt az eljegyzés Gyeródy Dorottyával. Második házassága jobban sikerül: legalábbis erre lehet abból következtetni, hogy nem ír kellemtelen ügyekről se görögül, se latinul, sőt alig ír a kapcsolatukról. Innentől kezdve a görög nyelvű bejegyzések már csak a betegségei megnevezésére és a titkosabb politikai-hivatali tevékenységeinek lejegyzésére szolgálnak.

A szövegkiadásra rátérve: a latin szövegekzlés kritikai apparátust kapott, az utána következő magyar nyelvű fordítás pedig a történeti és magyarázó jegyzeteket tartalmazza. Talán olvasóbarátabb lett volna, ha bilingvis kiadásként jelenik meg a szöveg, hogy párhuzamosan olvassuk össze az eredeti szöveget a fordítással és a jegyzetekkel. Ebben az esetben nem kerültek volna a szövegkiadásba apró hibák sem (mint például az 1568. októberi bejegyzéshez írt jegyzetnél november 20-ára írja Melczer Ágnes esküvőjét 21. helyett), és föltehetőleg nem maradt volna ki a fordításból egy félmondat sem (lásd Gyalui Thorda fokozódó fogfájásáról szólva). A fordítás alapvetően jól sikerült, sőt általában szebb és érthetőbb szöveg született, mint az eredeti volt. Egy-két esetben volt csupán szükség összenézni a latin eredetivel, hogy mit akart a szerző mondani, de ott rendszerint a forrásszöveg olyan zavaros volt, hogy a fordítás segített értelmezni a forrásszöveget. A görög nyelvű részletek magyarázásánál ez hatványozottan igaz: amennyire meg tudom ítélni, Gyalui Thorda büszkesége görög nyelvtudására indokolatlan volt. Bolonyai Gábor fordításai minden esetben szebb és érthetőbb szöveget tárnak az olvasó elé, mint amit a forrásszövegben olvashatunk. Néhány esetben terminológiailag ugyan helyes a fordítás, az egyszerű olvasót azonban bizonyosan ki fogja zökkenteni, hogy például a *divisio* az örökség kapcsán 'osztály'-ként lett lefordítva, a köznapibb 'felosztás' helyett.

A szövegkiadást követő életrajzi adattár egy külön elemzést érdemelne. Hasonlóan a szintén a család történeti kutatócsoport kiadványaként megjelent kötethez,² amely jegyzetek formájában szintén egy óriási életrajzi adattárt ad közre, e kötet értékét is nagyban növeli ez a melléklet. Aki valaha szövegkiadásra adta már a fejét, tudja, milyen hálát lehet érezni az ilyen adattárak használata során. Különösen üdvözlendő, hogy előbb minden személynél egy összefoglalás olvasható arról, hogy a jelen szövegkiadásban miként szerepel, majd utána következik a szokásos curriculum bemutatása, már amennyiben rendelkezünk ilyenekkel. Póka nagy forrásanyagot mozgatott meg (jól látszik ez a hatalmas bibliográfián is), és igyekezett mindenhol a legfrissebb szakirodalmat használni, több esetben is még megjelenés előtt álló kéziratokat idéz.

2 HANÁK Béla és SZABÓ András Péter, kiad., *Keresztváltól sirkeresztig: Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában, 1526–1700*, 2 köt., Magyar történelmi emlékek: Okmánytárak (Budapest: Eötvös Loránd Kutatói Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021).

Összességében úgy látom, ez a mű, már csak a kalendárium-bejegyzéses műfaja miatt is, nem sokat ad hozzá ahhoz a képhez, amit a humanista Gyaluiról eddig tudtunk, és a kamarai tisztségviselőről is csak pár új adatot nyertünk. Történeti forrásként már inkább értelmezhető, ugyanis néhány esetben adatai bővebb tájékoztatást adnak egy-egy, a történetírók által kevésbé ismert eseményről (így például arról, hogyan és mikor foglalták el Szendrő várát 1565-ben), illetve megcáfol egy „történeti legendát”. Legnagyobb haszonnal minden bizonnyal a kora újkori családkutatási vizsgálatokat végzők fogják forgatni, ezen a téren kiváló forrásnak bizonyult, és még bőven lesz mit hasznosítani belőle. Mivel a teljes szöveget még csak most fogja a szélesebb publikum megismerni, úgy vélem, érdemes további lehetséges kutatási irányokat is felvázolni, ahol az itt összegyűjtött friss adatok és szövegrészletek hasznosulhatnak. Egyrészt, Gyalui Thorda meteorológiai jelentéseinek az értelmező összefoglalása, illetve tágabb szövegek környezetben való helyezése sok újdonsággal és eredménnyel kecsegtet. A Kovachich-féle kiadás alapját képező Cornides-excerptum megalkotója érdektelennek ítélvén ezeket kihagyta a változatából; a mostani, teljes kiadásban pedig bár szerepelnek, nem esik róluk bővebben szó. A későbbiekben tanácsos volna ilyen téren is megvizsgálni ezt az anyagot, már csak azért is, mivel vannak éghajlattörténészek, akik boldogan csapnak le az ilyen adattárakra. Másrészt, a napló végén található érdekes történetek nagyon kilógnak a naplóbejegyzések közül, ezekről is érdemes lenne kicsit hosszabban értekezni. Van köztük misztikus történet, kuriózum, vannak benne jeles napokhoz köthető események és teljesen értelmetlennek vagy összefüggéstelennek tűnő szövegrészletek is. Ezen textusok értelmezése, kontextualizálása, illetve a naplóból kiolvasható írásantropológiai következtetések levonása még várat magára.